

Matej Cíbik

LIBERÁLI

a tí druhí

OBSAH

ÚVOD	4
I. TEÓRIA	7
1. Čo je liberalizmus?	8
2. Veľmi stručná história liberalizmu	23
3. Základné východiská súčasnej politiky	34
II. LIBERALIZMUS V PRAXI	48
4. Utečenci a multikulturalizmus	50
5. Homosexuáli a konzervativizmus	59
6. Feminizmus	69
7. Prerozdeľovanie bohatstva a sociálne vylúčenie	81
8. „Rómsky problém“	92
9. Liberálny nacionalizmus	97
III. DIKTATÚRY A BUDÚCNOSŤ LIBERÁLNEJ DEMOKRACIE	107
ZÁVER	130
Poďakovanie	133
Abstract	135
Citovaná literatúra	137

I. TEÓRIA

Táto kniha je rozdelená na tri časti: „teoretickú“ časť, „praktickú“ časť a na záverečnú časť, v ktorej sa venujem budúcnosti liberálnych demokracií. Prvá ukazuje myšlienkové pozadie a historický kontext liberalizmu, druhá predstavuje liberálny pohľad vždy na jednu konkrétnu oblasť (napríklad na feminizmus alebo utečencov), tretia prezentuje dôvody, prečo tento typ zriadenia zďaleka nie je na ústupe, hoci by sa tak z čítania novín mohlo zdať. Cieľom je teda ukázať, na čom liberalizmus stojí (1); čo tvrdí (2); a že je životaschopný (3).

V teoretickej časti tejto knihy sa čitateľ oboznámi so základnými politicko-filozofickými kontúrami liberálneho myslenia. Jej cieľom je hlavne vysvetľovať, nie presviedčať. Prvá kapitola sa snaží definovať liberalizmus, zmapovať ho a postaviť ho na pevnú pôdu tak, aby sa odfiltrovali všetky nedorozumenia, ktoré použitie tohto pojmu často sprevádzajú. Druhá kapitola predstavuje stručné dejiny liberalizmu. Analyzuje, aké typy režimu boli historicky vnímané ako prijateľné a neprijateľné. Jej cieľom je vysvetliť, ako jednotlivé režimy posledných niekoľko storočí vnímali samy seba a zdôvodňovali svoje mocenské ambície. To by malo vyjasniť perspektívu, z ktorej sa liberáli pozerajú na politiku a spoločnosť. Tretia kapitola predstavuje súčasný politický kontext „západných“ liberálno-demokratických režimov. Ukazuje na najdôležitejšie pnutia vnútri liberálnych spoločností a na povahu politického života v nich. Dokopy teda táto časť vybuduje podklad, na ktorom sú postavené liberálne pozície vo zvyšku knihy.

1. Čo je liberalizmus?

Liberalizmus je súbor náhľadov na to, ako by mal vyzerat štát a jeho politika. Mal by teda odpovedať na otázky o úlohe a funkcii štátu, o medziach jeho pôsobenia a o jeho ideáloch. Určiť liberalizmus trochu bližšie je však väčší problém, ako by sa mohlo zdať. Liberalizmus napriek zdieľaným postojom a princípom nemá žiadnu obdobu svojho *Komunistického manifestu*, žiadne vyhlásenie, ktoré by niekto pribil na dvere katedrály a s ktorým by všetci liberáli aspoň rámcovo súhlasili.

Problém s definíciou sa ešte výrazne komplikuje tým, že liberalizmus nie je iba filozofický pojem – už dávno vstúpil aj do nášho bežného života. Liberálni môžu byť rodičia, učitelia, zákony či mravy. Po celom svete navyše existuje mnoho politických strán, ktoré sa označujú za liberálne alebo ktoré aj proti ich vôli takto označujú ich politickí súper. Samotný termín sa tak stáva predmetom politického boja, čo jasnosti významu nikdy nepridá. Na jednej strane liberalizmus ťahá za sebou niekoľko storočnú intelektuálnu tradíciu, ktorá sa v ňom nutne odráža. Na druhej strane je však každodenne prítomný v médiách a krčmových politických diskusiách. Za týchto okolností nie je prekvapivé, že o jeho povahe často vznikajú nedorozumenia či dokonca priamo protirečenia. Tie najdôležitejšie z nich by sa mohli vyjasniť na najbližších stranách.

Táto kapitola najprv prezentuje súbor viacerých pohľadov či osí, na ktorých môžeme liberalizmus najlepšie porovnať s jeho alternatívami. To pomôže jasnejšie odlíšiť, čo liberalizmus je a čo nie je. Z tohto bližšieho určenia následne vychádzajú základné hodnoty,

ktoré majú všetci liberáli spoločné. Záver kapitoly predstaví kľúčové rozlíšenie, s ktorým budem pracovať vo zvyšku tejto knihy. Liberalizmus totiž môžeme chápať ako spôsob usporiadania spoločnosti (liberalizmus v širšom zmysle slova), ale tiež ako súhrn odpovedí na konkrétne politické a spoločenské otázky (liberalizmus v užšom zmysle slova).

Vymedzenie liberalizmu

Prvou a najdôležitejšou osou, na ktorej sa dá ukázať liberalizmus ako politická pozícia, je úsečka vedúca od anarchie k totalitarizmu, od neprítomnosti štátu k jeho všemocnosti. Liberalizmus má svoje miesto v strede medzi týmito dvoma extrémami. V prvom rade liberalizmus predpokladá existenciu štátu, teda spoločenskej organizácie, ktorá je schopná vynútiť svoje pravidlá na danom území. Liberálny štát vydáva zákony a keď ich jeho občania nerespektujú, môže ich k tomu prinútiť či už pomocou sankcií a pokút alebo hrubou silou. V tomto má ďaleko od anarchie, ktorá sa spolieha na samoreguláciu bez centrálnej vlády. Liberálny štát je teda inštitúciou s robustnými nástrojmi na presadenie svojich politík.

Nemenej dôležitou okolnosťou je však aj fakt, že liberálny štát nikdy nemôže byť všemocným či totalitným, a ani sa k tomu približovať. Základom liberalizmu je (aj etymologicky) dôraz na slobodu – na schopnosť jednotlivca konať na základe vlastnej vôle. Sloboda nemôže existovať v štáte, kde občan nemá iné možnosti ako tie určené a predpísané „zhora“. Sloboda je tiež nemožná, ak štátna moc nie je definovaná zákonmi a pravidlami, ktoré platia pre všetkých rovnako. Liberálny štát je preto „spútaný“. Nemôže konať svojoľne, ale iba v prísne danom rámci. Jedine vláda práva a prísne obmedzenia pre ľudí pri moci totiž môžu zabezpečiť priestor na slobodný život nás ostatných. Liberalizmus je teda vo svojom jadre pozícia predpokladajúca funkčný právny štát, ktorý garantuje slobodu: jasný, široký a voľný manévrovací priestor pre svojich občanov.

Tabuľka 1: Liberálna predstava o štáte

Anarchia	Liberálny štát	Totalitný štát
• Absencia centrálnej vlády, žiadne pravidlá • Človek je absolútne slobodný, nikto nad ním nemá autoritu	• Centrálna autorita vynucujúca si pravidlá • Veľký priestor na slobodné konanie a vlastnú iniciatívu občanov • Moc štátu je ohraničená. Štát vstupuje iba do jasne vymedzených oblastí • Vláda práva, pravidlá platia pre všetkých	• Dominancia štátu vo všetkých oblastiach života • Malý až žiadny priestor na slobodné konanie mimo záberu štátnej moci • Moc štátu nie je obmedzená, štát môže konať svojvoľne

Druhou významnou deliacou čiarou je postoj štátu k morálnym ideálom. Cieľom liberálov je, aby štát bol neutrálny voči súkromným hodnotám svojich občanov.² Zástancovia iných politických prúdov naproti tomu často obhajujú úlohu štátu vo formovaní svetonázoru a postojov obyvateľstva.

Na vysvetlenie tohto kontrastu je dôležité rozdelenie „súkromných“ a „verejných“ hodnôt. Liberálny štát, samozrejme, propaguje určité verejné hodnoty. Je preň dôležité, aby podporoval občianske cnosti, toleranciu, zapájanie sa občanov do politického procesu a možno aj istú formu vlastenectva. Štát sa totiž musí zaujímať o verejné spolunažívanie svojich občanov. A musí propagovať hodnoty, ktoré toto spolunažívanie uľahčujú (alebo dokonca umožňujú). Inak hrozí jeho rozklad. Práve preto štát podporuje „výchovu k občianstvu“ na školách a vynucuje si normy slušného správania na verejnosti. V týchto oblastiach teda jednoznačne nie je neutrálny.

Tieto hodnotové zásahy sa však netýkajú súkromných hodnôt. Liberálny štát nechce zaujať žiadny postoj k rôznym názorom na to, v čom spočíva „dobrý život“ jeho občanov. Súkromné názory

² Pre ucelenejší argument o liberálnej neutralite pozri Ronald Dworkin, ‚Liberalizmus‘, in *O slobode a spravodlivosti* (Bratislava: Archa, 1993), 200 – 221.

a preferencie sú vecou každého jedného občana. To, že obyvatelia „tradične“ vyznávali určité hodnoty a životný štýl, neznamená, že by ich mal štát zákonmi či inými opatreniami chrániť a zachovávať. A ani to neznamená, že by štát mal tieto tradície boriť. Súkromné hodnoty by štát jednoducho nemali zaujímať.

Iné politické postoje, na Slovensku dnes najmä konzervativizmus, majú na túto otázku iný názor. Konzervatívny štát má jasnú predstavu o tom, ako by mal „dobrý život“ jeho občana vyzeráť – a snaží sa túto predstavu propagovať a podporovať. Konkrétne sa konzervativizmus snaží o zachovanie tradičných hodnôt a spôsobov života. To sa môže diať rôznymi spôsobmi. Ultrakonzervatívne režimy (ako napríklad Saudská Arábia) napríklad prísne trestajú zmenu náboženského vierovyznania, v niektorých prípadoch dokonca smrťou. Konzervatívna politika sa však dá robiť aj mäkkšími prostriedkami. Štát môže financovať cirkvi a ich aktivity z daní všetkých občanov. Môže prenášať niektoré cirkevné pravidlá do legislatívy, napríklad zákaz pracovať v nedeľu. Môže verejne podporovať určité správanie a regulovať školské osnovy tak, aby boli v súlade s tradičnou morálkou (zákaz sexuálnej výchovy), prípadne aby pestovali v žiakoch určité vierovyznanie (podpora náboženskej výchovy na školách). Môže obmedzovať výskum v určitých oblastiach (kmeňové bunky) a presadzovať určité štandardy v umení (zákaz štátnej podpory „vulgárnych“ či „upadnutých“ umelcov). Toto všetko sú príklady, kde konzervatívna podpora súkromných hodnôt naráža na liberálnu neutralitu. Takýchto príkladov je však oveľa viac – a takmer všetky silne rezonujú vo verejnej diskusii.³

Ústrednou motiváciou neutrality liberálneho štátu, ktorá odmieta všetky opatrenia spomenuté v predchádzajúcom odseku, je rešpekt voči jednotlivcom i menšinám všetkého druhu a dôraz na

.....
³ Konzervativizmus mi v tejto podkapitole slúži ako hlavný príklad postoja, ktorý na rozdiel od liberalizmu nie je neutrálny voči súkromným hodnotám občanov. Nie je v tom však zďaleka sám. Ešte pred tridsiatimi rokmi bol u nás štátnou doktrínou „vedecký komunizmus“, čo znamenalo všemožnú podporu „materialistického svetonázoru“ a prekážky napríklad v navštevovaní kostola. Dobrý socialistický občan bol ateista. To je úplne jasný príklad štátneho miešania sa do súkromných hodnôt. Konzervativizmu sa tu venujem jedine preto, že v súčasnosti na Slovensku najhlasnejšie propaguje úlohu štátu v tejto oblasti.

rovnosť medzi nimi. Tradície samotné a súkromné hodnoty, nech sú akékoľvek, si nezaslúžia štátnu ochranu. Tú požívajú jedine a výhradne jednotliví ľudia. Tento záver môže vyznieť prísne alebo dokonca neprijateľne, ale skrýva sa za ním jedna jednoduchá a veľmi silná myšlienka. Ak sa totiž štát postaví za jednu tradíciu a proti iným spôsobom života či myslenia, nutne rozdeľuje občanov na tých „dobrých“ – ktorí stoja na správnej strane a konajú tak, ako štát považuje za vhodné a správne – a tých ostatných. Tí „dobrí“ sú jednoznačne v privilegovanom postavení. Je to ich morálka, ktorá sa učí na školách, ich predpisy, ktoré sú prijaté zákonom, ich zvyky, ktoré všetci musia dodržiavať. Aj pri jemnejších opatreniach (ako je práve zákaz nedeľného predaja a úprava školských osnov) štátne inštitúcie pristupujú k svojim občanom rozdielne. Štát reprezentuje jednu skupinu občanov priamejšie než tú druhú, ktorá sa musí prispôbiť. Ľudia si tak vo výsledku nie sú rovní.

Rovnosť všetkých ľudí je pritom základným kameňom liberalizmu. Všetci majú rovnaké povinnosti, a teda by mali mať aj rovnaké postavenie. Keď chce štát systematicky podporiť určitú tradíciu alebo životný štýl, musí rovnosť občanov porušiť a vyzdvihnúť súkromné hodnoty jedných na úkor druhých. Práve preto to liberálny štát robiť nemôže. To platí nielen o podpore „tradičných“ hodnôt spoločnosti. Štát by nemal presadzovať žiadnu ideológiu ani presvedčenie. Mal by svojich občanov nechať žiť tak, ako považujú za vhodné a nemal by privilegovať žiaden konkrétny životný štýl. Práve touto svojou neutralitou zabezpečí, že bude k všetkým svojim občanom pristupovať ako k rovným.

Ako som spomenul vyššie, plná neutralita štátu je nemožná. Vláda uskutočňuje ľavicovú alebo pravicovú politiku a vždy sa nájdu ľudia, ktorí prehrávajú voľby a ich názor bude prehlasovaný. To je normálna politická situácia. Liberálny štát akurát nepripúšťa, aby boli predmetom politickej súťaže aj súkromné hodnoty (ako presvedčenie o posvätnosti nedele, nemorálnosti predmanželského sexu, nutnosti náboženskej výchovy, zákaze chovu bravčoviny a podobne). Práve v tom sa líši od konzervatívneho štátu. Morálka liberalizmu je verejná – verí v ľudskú dôstojnosť, rovnosť či široké

ľudské práva. O mimopolitické presvedčenia svojich občanov sa liberálny štát nezaujíma a je voči nim neutrálny.

Tabuľka 2: Liberalizmus a konzervativizmus

Liberalizmus	Konzervativizmus
• Zameranie na ochranu jednotlivca a jeho slobody• Vláda je neutrálna voči súkromným hodnotám a životnému štýlu svojich občanov• Hlavnou politickou hodnotou je rovnosť a sloboda občanov	• Zameranie na ochranu spoločenstva a jeho tradičného spôsobu života• Vláda má jasnú predstavu o tom, ako má vyzeráť dobrý a cnostný život jej občanov• Cieľom je zachovanie identity spoločenstva a jeho hodnôt

Po tretie môžeme dať liberalizmus do kontrastu so socializmom. Hlavný rozdiel medzi nimi spočíva v základnej jednotke politických úvah. Cieľom liberálnej politiky je vždy jednotlivec, jeho práva, sloboda či kvalita života. Ohľad na ne je tým najdôležitejším limitujúcim faktorom akejkolvek liberálnej politiky. Socializmus sa naproti tomu sústreďí na komunitu a jej blaho. Jeho snahou je pozdvihnúť spoločnosť, a to aj za cenu zasahovania do života jednotlivcov, dokonca proti ich vôli.

Najviditeľnejšie môžeme tento kontrast pozorovať v ekonomickej oblasti. Socialisti majú tendenciu robiť veľké zásahy zhora, dominovať ekonomickému životu krajiny a zabezpečovať kontrolované, plánované a úspešné pokrytie všetkých nimi určených potrieb spoločnosti. Ich cieľom je majetková rovnosť a spoločné vlastníctvo výrobných prostriedkov. Cestou k tomuto cieľu je masívne prerozdeľovanie, vstupovanie do vlastníckych práv a obmedzenie súkromného podnikania.

Liberalizmus v tomto kontraste vystupuje ako ochranca individuálnych práv jednotlivca, a to aj práva na majetok a slobodné nakladanie s ním. Tieto práva obmedzujú možnosti štátu v ekonomickej oblasti. Liberáli totiž tvrdia, že ekonomicky dominujúci štát automaticky vrhá človeka do závislého postavenia od štátnych